

הציץ עליו בעל הבירה

רבי יצחק, האמורא הארצי-ישראלי הגדול ביטא את הופעתו של אברהם בהיסטוריה במשל שהפך קלאסי (בראשית רבה לט, א): "ויאמר ה' אל אברהם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך..." אמר רבי יצחק משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה (ארמון) אחת דולקת אמר תאמר שהבירה זו בלא מנהיג הציץ עליו בעל הבירה אמר לו אני הוא בעל הבירה כך לפי שהיה אבינו אברהם אומר תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל העולם".

מה פשר המשל? כפי שנראה אפילו בהבנתו המילולית נחלקו הדעות. בעיני, ההבנה הפשוטה המתקבלת ביותר על הדעת, היא זו הנתפסת לנו מיידית. אנו הולכים לבקר חברים, ואין אנו בטוחים שנמצא אותם בביתם. דרך החלונות רואים אנו אורות דולקים, מישהו בבית. דבר דומה הרגיש אברהם. העולם הוא בירה, ארמון ענק ויפיפה. הסדר והחכמה המופלאים שבו הביאו אותו להסיק את מה שמתחייב, יש בעל לבירה, שהוא מקור פלאות העולם. אל הרעיון הבסיסי שבפרשת בראשית, האמונה בבורא בעולם, מגיע אברהם, רק אחרי התלבטויות פילוסופיות. זאת, בדורות ששכחו והשכיחו, דורות שפנו אל האלילות שהפכו את רהיטי הבירה לאלילים ואל הכפירה באמונה שיש מישהו העומד מחוץ לבירה. מכאן המצווה להתנתק מאותה תרבות תוך מאמץ לבנות עולם חדש ושונה: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר ארצך".

התגלות הקב"ה אל אברהם הייתה תשובה לחיפוש. כך קראה את המשל הפילוסופיה היהודית בתקופה הקלאסית, כפי שהרמב"ם מתאר זאת ב"הלכות עבודת כוכבים (א, ג): "איתן זה [אברהם] התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה" הייתכן שהעולם "לא יהיה לו מנהיג... ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבונתו הנכונה וידע שיש שם א-לוה אחד והוא מנהיג... ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו, וידע שכל העולם טועים..." הפילוסופים האמינו שהאדם יכול למצוא את טביעת אצבעותיו של הקב"ה בעולם, אם הוא יחפש ביושר ובתמימות. בפרשת בראשית דברתי על חיפוש זה, אותו הציג הרמב"ם ב'מורה נבוכים', אם כי, כמובן, הוא פיתח אותו לאור הידע החלקי, ובמידה הבה המוטעה, שהיה ברשות המדע של דורו. כדי להסביר את הרעיון הבסיסי של הרמב"ם, אציג כמשל, בעיה המטרידה רבים בזמננו. נתאר לעצמנו יער קדום בו מתכננים לסלול כבישים העתידים להיות עורקי תחבורה עמוסים וסואנים, דבר שיפגע נואשות באקולוגיה של האזור. כבישים אלה עלולים להפוך לחומות המפרידות בין בעלי החיים לבין מקורות המחיה ההכרחיים להם. עד כאן העולם הנבנה על ידי האדם. עולם הטבע בנוי בצורה שונה. הוא "כאילו" מכיל מחילות מתחת לכבישים ואמצעים אחרים, כדי לאפשר לבעלי החיים לשרוד ולהתפתח. זהו פלא! אלא, שפשטות של המשל, אינה יכולה להעביר את כל המורכבות המתמטית והפיסיקלית של

פלאי הקיום. הרמב"ם פיתח את העיקרון הזה בהשתמשו בנתונים מסוימים אותם הכיר, כאמור, על פי מדע תקופתו. כך למשל הוא חשב שפרטי מסלולו של הארץ (או של השמש), הנראים מקריים, קובעים את עונות השנה, החשובות כל כך במחזור הטבע והחיים. היום אנו יכולים לנסח את האינטואיציה הזאת של הרמב"ם בדרכים מתוחכמות הרבה יותר. זהו יסודו של העיקרון האנתרופי, אותו הזכרתי ברשימתי לפרשת בראשית. בימינו היה כמובן הרמב"ם מתעמת עם אלה שהיו טוענים: היער אינו מתוכנן. בעלי החיים יתאימו את עצמם לכל (או כמעט לכל) מציאות, ויפתחו את התכונות שתראינה כאילו הדברים תוכננו מראש. אמנם כן, מתאר אני לי שהפילוסופיה של התיקנים ואולי גם של מקקים אחרים, טוענת שבני האדם קיימים אך ורק כדי להכין להם זבל. לפעמים אני מהרהר בכך, אולי גם זה נכון. אמנם כן, האבולוציה היא עובדה חשובה, ולמרות זאת צדק הרמב"ם. הוא הצביע על עיקרון שקדם לאבולוציה, לפיו בנויים חוקי הטבע, בצורה המאפשרת את החיים ואף את האבולוציה עצמה. עיקרון זה בא לידי ביטוי כבר בפיסיקה. מי שרוצה להאמין שהכל נהיה כתוצאה של מקרה - שיאמין. איך נאמר פעמים אינספור, איש באמונתו ובקצר-ראייתו יחיה. העולם מסתדר על ידי מערכת חוקים, אבל עצם הופעתה וקיומה של מערכת זאת היא פעולה של חכמה ורצון המצויים מעבר לטבע. אם נרצה זוהי פירושה של הברכה הקלאסית: "שהכל נהיה בדברו".

זהו מימד אחד של החיפוש אחרי מנהיג הבירה. אולם קיים מימד נוסף. כדי להבין אותו, אבקש מכם להתלוות אלי בניסוי מחשבתי מדע-בדיוני. נניח שמגיע לכדור הארץ, יצור מפלנטה רחוקה, מדען מתקדם, שהביא אתו את שלושת עמודי התווך של המדע: אנציקלופדיה מושלמת, מחשב-על וגלאים מתוחכמים המסוגלים לקלוט ממרחקים את כל הנתונים הדרושים על אובייקט החקירה. נניח שחלליתו של מדען זה מגיעה לסביבות ירושלים ביום הזיכרון לחללי צה"ל, ומשקיף עליה, מבלי שנרגיש בכך. מדען-העל מפעיל את מכשיריו, סופר ומונה, מביט ובודק כל מה שמתרחש סביבו, ומאליו יירשם במחשב. והנה נשמעת סירנה, המכוניות נעצרות, הולכי הרגל נעמדים דום, כאילו הם חלק בתזמורת מתואמת מראש. איש החלל תמה - מה זה ועל מה זה? מחשב העל, אוסף את הנתונים, ועונה: "המכונית נעצרה בגלל שהנהג, שהקוד שלו במערכת הוא Y126, לחץ על הבלמים וסגר את המעגל החשמלי המפעיל את מנוע הרכב". וזאת למה? המחשב יענה בהתבססו על משוואות חילופי האנרגיה. חלק מהאנרגיה שהיתה קודם מאוכסנת בגופו של Y126, הפכה אנרגיה כימית, הפעילה אנרגיה חשמלית שהפכה לאנרגיה מכנית ועצרה את המכונית ואם תרצה, מוסיף קולו המתכתי של המחשב, אוכל לתת לו את תולדות השינויים האנרגטיים אחורנית עד מתי שתרצה. כל תשובותיו של המחשב נכונות, אך הן חסרות משמעות כדי להסביר מה שמתרחש. ההסבר נמצא בקומה שמעל לנוסחאות הפיסיקליות. כדי לענות על כך, חייב האדם ליהכנס לעולם המשמעות, לסודות האידיאות והסמלים.

דברי הרמב"ם היו מעין קריאה פילוסופית של משלו של רבי יצחק. החסידות פירשה את המשל אחרת. בעל ה'שפת אמת', מסתמך על זקנו ר' יצחק מאיר, בעל חידושי הרי"ם, הראשון לשושלת גור, המפרש את הביטוי 'דולקת' מלשון "כִּי דִלְקַת אֶחָרִי" (בראשית לא, לו), דהיינו רדפת, רצת אחרי. הרעיון שהוא מפתח בנוי על האינטואיציה שהאדם במרוץ חייו, ובשאיפתו המתמדת, מחפש את הא-להים אף אם הוא אינו מודע לכך. הדרך הדתית לא מתחילה בפיסיקה אלא בקיומיות האנושית. זוהי קריאה נפלאה האופיינית לחסידות, אך כנגדה יש להזכיר את עמדת המתנגדים שבאה לידי ביטוי בפירושו של הנצי"ב, ר' נפתלי צבי יהודה ברלין (העמק דבר, בראשית יא, ה). עבורו 'דולקת' מציינת פשוט שריפה. אברהם בחן את המתרחש סביבו, והנה ראה שהעולם מלא שרפות שאין מכבים אותן "ותמה על זה, וכי בירה זו אין לה בעלים?". מתוך מועקה זאת התגלה אליו הקב"ה: "הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל העולם" וניחם. הקב"ה העמיד את אברהם על אחריותם של בני האדם, הנובעת מחירותם. הוא גם קרא לו להאמין שלמרות השרפות, המשקיף על שלביה הגדולים של ההיסטוריה לומד שיש בה תוכנית נסתרת שסופה גאולה. דבריהם החשובים של הפילוסופים על א-לוהי הטבע, הם אמת למחצה. אנו חייבים להשלים אותם עם האמונה הנובעת מהמפגש עם בעל הבירה. יש משמעות לחיים ולתקווה למרות השרפות שבעולם.